

HAIDENREICH JÁNOS LAJOS (1747-1807), A NAGYSZOMBATI ORVOSKAR MÉLTATLANUL ELFELEDETT JELES VÉGZETTJE

KISS LÁSZLÓ

*Ajánlom tisztelettel mesterem,
Duka Zólyomi Norbert emlékének,
születése centenáriumán.*

Annak ellenére, hogy a kiváló pozsonyi orvostörténész, *Duka Zólyomi Norbert* (1908-1989) már 1966-ban jelezte: a nagyszombati orvosi kar történetét tárgyaló dolgozatok csak a tanári karral foglalkoznak és „a hallgatókat illetően úgyszólván semmit sem nyújtanak” (Duka Z.N., 1966), a helyzet az azóta eltelt negyven év alatt nem sokat változott. A legfrissebb (Schultheisz E., Magyar L. A, 2005), orvostudományunk első hét évét tárgyaló és a korábbi szakirodalmat újra közreadó monográfiában a kar végzettjei közül csak a „különleges életutat” befutott, a grúz király udvaráig eljutott *Reineggs Jakab* (1744-1793) ill. a „csak” magángyakorlatot folytató *Fuker Frigyes Jakab* (1748-1805) kapott önálló fejezetet. Pedig *Mária Terézia* nem azért egészítette ki az 1635-től Nagyszombatban (ma: Trnava, Szlovákia) – és nem „Nagyszombaton”, ahogy, sajnos, még ma is többen emlegetik – működő egyetemet orvosi fakultással, hogy végzettjei külföldön vagy magánorvosként működjenek „hanem az országnak szükséges orvosi kar mennyiségi és minőségi biztosítására” (Duka Z. N., 1966). Duka Zólyomi e téren is megtette a kezdő lépést, sajnos sem a francia (Duka Z. N., 1971.), sem a szlovák nyelven (Duka Z. N., 1972) megírt és a Nagyszombatban végzetek promóció utáni életútját tárgyaló forrás értékű dolgozatai nem kerültek be a már említett, legfrissebb, a nagyszombati orvostudományunkkal foglalkozó monográfiába.

Kiindulva Duka Zólyomi 1972-ben publikált adataiból – melyek kiegészítését e dolgozattal megkezdjük – összegezve elmondható: a Nagyszombatban végzeteknek kb. a fele működött - Mária Terézia „elvárásiának” megfelelően – megyei és/vagy városi orvosként: ők biztosították az orvosi szolgálatot a korabeli Magyarország területének egy harmadán (Duka Z. N., 1972 – térkép a 199.o.-on). Közülük is kiemelkedik a sziléziai származású, német anyanyelvű *Haidenreich János Lajos*, akinek mind „fizikusi” tevékenysége, mind szakirodalmi munkássága alkalmas arra, hogy minősítse a nagyszombati orvostudományunk színvonalát.

Haidenreich (Heidenreich) a sziléziai „Angyalhegy” azaz Engelberg (ma: Andělská Hora, Csehország) nevű városban született 1747. január 31-én. Alapításától kezdve 1849-ig hét sziléziai származású orvos végzett a magyar orvosi karon (Kiss L., 2005). Egyikük esetében sem találtunk magyarázatot arra, miért részesítette előnyben a prágai, bécsi vagy

krakkói karral szemben a birodalom legfiatalabb orvosi karát. Haidenreich 1775 augusztusában¹ Nagyszombatban nyomtatta ki „a mustról” írt orvosi értekezését. A 16 oldalas latin nyelvű munkában nemcsak a szőlőnek, hanem általában az édes gyümölcsöknek nedvét nevezi mustnak (Bugyi B., 1975), majd a must tisztaságáról, kénfüsttel, mustármaggal történő kezeléséről és erjedése meggátlásáról ír. Ismerteti a mustból keletkező bor vegyi tulajdonságait, érintve az e célból használható kémiai vizsgálatokat is (Dörnyei S., 1998, 218). Részletes tárgymutató zárja ezt a „máig is tanulságos élelmiszer-vegyészeti értekezést” (Bugyi B., 1975). Utolsó vizsgáit oly sikerrel tette le, hogy egyike lett azon medikusoknak, akik az orvosi tudományban való jártasságuk alapján 200 forintnyi ösztöndíjban részesültek (Daday A., 2005, 510-511).

További életpályáját tekintve több – valószínűleg – téves változat olvasható a szakirodalomban (Duka Z. N. 1972, 180, Dörnyei S., 1998, 218), ezért megpróbáljuk rekonstruálni Haidenreich működési helyeit. 1776. február 28-án a Helytartótanács – az akkori „kormány” – Győrbe ajánlotta őt „gyakorló” orvosnak (Duka Z. N. 1972, 180). Ha el is fogadta ezt az „ajánlatot”, sokáig nem maradhatott Győrben, mert *Fekete György* főispán 1776. július 9-én őt nevezte ki az áprilisban elhunyt *Wissinger Károly*² helyére Arad vármegye orvosának (Márki S., 1895, 636). A megye monográfiusa idézi a korabeli jegyzőkönyv 191. sz. bejegyzéseként szereplő megyei elvárást az új doktortal szemben: „kötelességének és közzükségletnek megfelelő ritka tevékenységet fejtven ki, mindenben kivívhatja a megye megalégedését” (Márki S., 1895, 636). Haidenreich szeptember 12-én esküdt fel és „igazolta a hozzáfűzött várákosásokat” (Márki S., 1895, 636). E megjegyzés fényében nehezen értelmezhető az a tény, hogy 1782. március elsejétől már *Rósa János Ferenc* az új főorvos, aki „még nagyobb népszerűsége tett szert”, mint Haidenreich (Márki S. 1895, 637). Az 1756-ban Jászberényben született Rósa 1782-ben a közben Budára áthelyezett orvosi karon szerzett oklevelet „a méhgyulladásról” írt disszertációjával (Dörnyei S., 2001, 138). Nyolc évig, 1790-es haláláig tartó hivatali idejének legfontosabb eseménye a megyei kórház felállítása 1785-ben (Márki S., 1895, 637) – más forrás szerint 1783-ban (Magyar Hirmondó, 1784, 817-820).

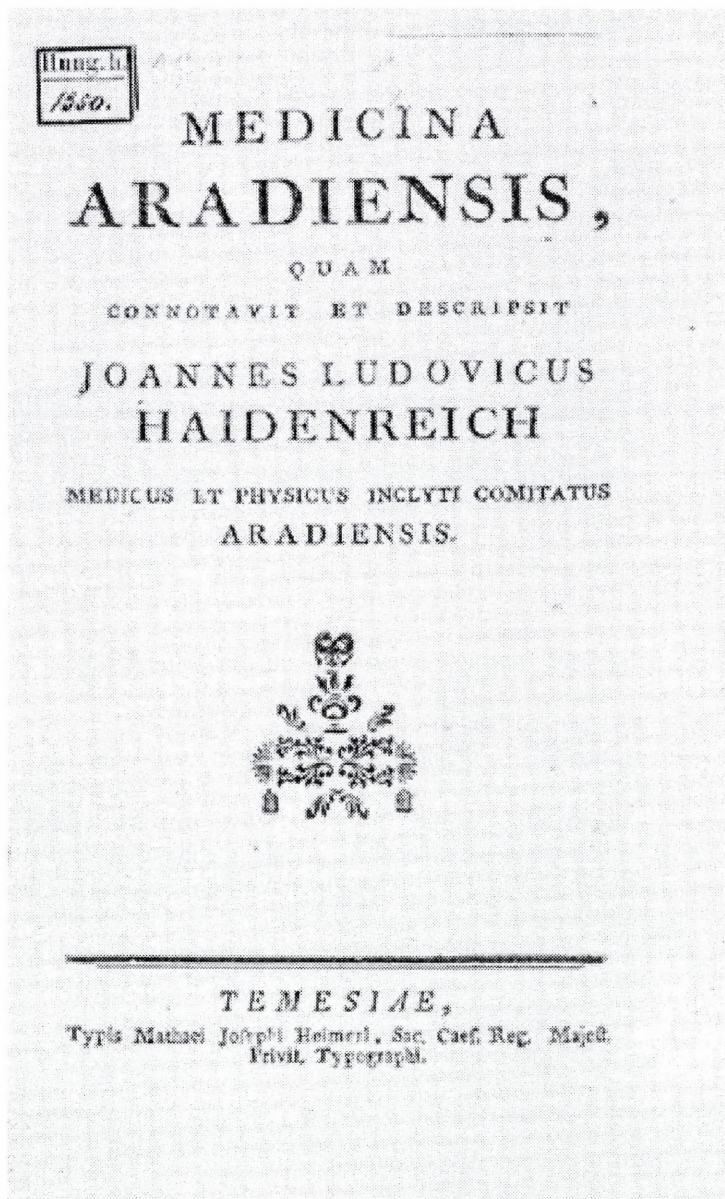
Nem tudjuk, miért s mikor távozott Arad megyéből Haidenreich. A temesközi magyar orvostudományi irodalom kutatója szerint (Stitzl-Tass, J. 1961, 309) ugyanis Haidenreich, „akinek édestestvére a temesvári vízvezeték kútmestere” 1783-ban adta ki az első Temesvárott nyomtatott orvos-irodalmi nyomdaterméket. A kutató szerint a könyv címe: *Tractatus de morbis in Dacia*. A könyvet recenzáló kortárs orvoskolléga, *Lübeck* szerint viszont ez csak az alcím, a főcím a *Medicina Aradiensis* és Pesten³ jelent meg 1783-ban

¹ Mivel ekkor már 28 éves, nincs kizárva, hogy Nagyszombatba már végzett sebészként érkezett. Ezt a feltételezést támasztják alá a „gyógyszertárakról” 1786-ban írott tanulmányának kezdő sorai: „Részint mint sebész, részint mint orvos és pedig nyilvános hivatalban mint megyei fizikus már 16 éve látom ...” 16 éve, azaz 1770-től?

² *Wissinger Károly* (Békés megye orvosa) 1771 augusztusa és 1772 márciusa között látta el először a főorvosi funkciót Arad megyében, majd 1774 április 12-től haláláig, 1776 áprilisáig volt újra a megye fizikusa. Lásd Márki S. i.m. 1895. 636.

³ A pesti kiadással kapcsolatban, dr. Dörnyei Sándor bibliográfus és orvostörténész az alábbi véleményt juttatta el hozzám 2007. febr. 26-án keltezett levelében: „Habenreich *Medicina Aradiensis* című könyve a Szinyei Pest megjelenési hellyel szerepel, ez azonban téves lehet, mert ilyen kiadásból eddig nem bukkant fel példány. Csak a temesvári kiadás ismert.

(Lübeck, C., 1803, 205-206). A Temesvárott évszám nélkül kiadott változat címe viszont *Medicina Aradiensis, quam connotavit et descripsit Joannes Ludovicus Haidenreich medicus et physicus inclyti comitatus Aradiensis* (1. ábra). Vagyis 1783-ban még Arad vármegye főorvosa lehetett?

1. ábra

Az 1783-as évi holléte tehát még pontosításra vár. Az viszont bizonyos, hogy 1784-ben már ő a Jászkun Kerület⁴ „physicus ordinarius”-a. E minőségében írta meg ugyanis azt a részletes jelentést, melyet a jászkun kapitány július 5-én terjesztett fel Helytartótanácsához (Daday A., 2005, 452-454). A Helytartótanács 1784-ben körrendeletben szólította fel a törvényhatóságokat, hogy írják össze és „üldözzék” a közigazgatási területükön működő kuruzslókat, ál orvosokat. A beérkezett gazdag jelentési (levéltári) anyagból *Daday András* válogatásában és fordításában jelentek meg szemelvények 2005-ben – köztük található a Haidenreich-jelentés is. Doktorunk humánus, megértő állaspontot képviselt e kérdésben. Sem a szinte minden helységben megtalálható „kenőasszonyok”, sem Kisújszállásra nemrégiben betelepült férfi ill. a Lacházán lakó *Sehegyi János* marjulásokat (distorcio) gyógyító tevékenységét nem kívánta megtiltatni. Tiltani kell viszont az izületi bajok kezelésére használt patikaszerre – pl. a Swieten-oldat (spiritus mercurialis)⁵ - orvosi recept nélküli kiadását a gyógyszertárakban. A Helytartótanács egyetértett Haidenreich javaslatával. E humánus, a helyi viszonyok ismeretében kialakított hozzáállás ellenére nem lehetett könnyű dolga Haidenreichnek a szakszerű egészségügyi ellátás megteremtésében és felügyeletében. Erre utal egy másik, ugyancsak 1784-ből származó levéltári adat, melyet a bábaság 18. századi történetét feldolgozó monográfia ismertet (Krász L., 2003, 212, 36. lábjegyzet). 1784 augusztusában Jászberény bábái visszautasítják „*Hádenraich Lajos Districtualis Physicus*” javaslatát arra nézve, hogy utaznának fel Pestre „*a Bábaságról való tudományuk próbatételére*”. Haidenreich jászkun kerületi működését – Dadaynak köszönhetően - még két további jelentéssel dokumentálhatjuk. 1788. november 7-én került felterjesztésre az a vaskos iratsomag, amely Haidenreich 6 melléklettel ellátott jelentését is tartalmazta a szeptember közepétől a nagykunsági Karcagon uralkodó járványról (Daday A., 2005, 421-428). A „járványos nyakfájás vagy Rosenstein⁶-féle skarlát-láz” az 1772-ben épült karcagi „Újváros” gyermekei között tört ki és október végéig a település 297 lakosából 87 betegedett meg. Közülük 20 meg is halt. Haidenreich leírása alapján (nyaki duzzanat, vörös foltos kiütés, bőrhámlás a rekonvaleszcencia idején) a scarlatina diagnózis helytállóan tűnik, nem zárható azonban ki más fertőző kór szerepe sem a magas letalitás okaként. Ezt maga Haidenreich is elismeri: „*Ahol fellépett a köleshimlő vagy a himlő, ott minden beteg meghalt*”. Nem zárható ki az sem, hogy a torokfájás oka nemcsak skarlát, hanem torokgyík (diftéria) is lehetett. Erre a következtetésre jutott Daday is, Haidenreichnek egy másik, 1788. december 15-i jelentését kommentálva (Daday A., 2002, 278-279). Haidenreich részletesen ismerteti az alkalmazott gyógymódot is (hánytató borkő, bodzatea savanyú mézzel, beöntés, kovászból, sóból, ecetből és mustárlisztből készült borogatások), melyhez a gyógyszereket a nincstelenek ingyen kapták meg. Ennek ellenére bizalmatlanság és alacsony együttműködési készség nehezítette Haidenreich munkáját.

⁴ Jászkun kerület: egykor a Dunán-inneni kerülethez számított területek, melyek a Duna, Zagyva, Tisza, Sárrét és Körös mellékein több önálló darabban a jász és kun maradékoknak szolgált lakhelyül. Eredetileg három önálló részre oszlott: Jászság, Kiskunság és Nagykunság. (*Pallas Nagy Lexikon*, IX. kötet, 1895. 865. o. szócikke alapján.)

⁵ A jeltöböl itélve a gyógyszer folyékony és alakváltó higanyt, azaz merkuriumot tartalmazott (az alkímisták Mercurium-a, a mozgékonyaságáól és állhatatlanságról híres Mercurius római istenről kapta a nevét), amely gyakran okozott súlyos mérgezéseket.

⁶ Rosén von Rosenstein, Nils (1706-1773), svéd orvos, uppsalai egyetemi tanár, az önálló gyermekgyógyászat megteremtője. 1765-ös fő művét Domby Sámuel fordította magyarra 1794-ben.

Különösen a naponta legalább kétszeri szellőztetés elrendelése váltotta ki az emberek haragját: ennek során ugyanis a húgyhólyagból ill. olajba mártott papírból készült „ablakok” sorra beszakadtak. Haidenreich ezért fontosnak tartotta, hogy jelentése egyik mellékletében „politikai észrevételeket” is tegyen. Javasolta a túlszűfolság megszüntetését, a nem nyitható nyílászárók cseréjét nyitható üveg ablakra. Legfigyelemre méltóbb az a javaslata, hogy a pesti Orvosi Kar dolgozzon ki „közönséges, népszerű recepteket” a leggyakoribb betegségek (himlő, skarlát, rüh, férgek) gyógyítására és ismertetésükét valamint alkalmazásuk felügyeletét bízva a lelképásztorokra. Haidenreich jelentéséhez és javaslataihoz maga a protomedikus, *Veza Gábor*⁷ fűzött szakvéleményt: nem osztja Haidenreich véleményét a köznép gyógyszerellenességéről és nem tartja járható útnak a népszerű receptek kidolgozását sem (Daday A., 2005, 428).

Haidenreich a következő évben még egyszer magára vonta a protomedikus figyelmét. Doktorunk ugyanis megtiltotta egy *Bodó* nevű hadirokkant borbélynak az érvágás és köpölyözés végzését. A vérig sértett borbély felvitette magát Pestre és egyenesen a protomedikusnál tett panaszt. Veza a panaszossal küldött levélben magyarázatot kért Haidenreichtől. Haidenreich szintén írásban válaszolt és a protomedikus a magyarázatot elfogadta (Daday A., 2005, 522-523). Mivel azonban Haidenreich a levelet – hivatkozva egy 1788-as utasításra, amely szerinte tiltja az egészségügyi személyzetnek a Helytartótanáccsal való közvetlen levelezést – nem merte egyenesen Vezának küldeni, a protomedikus válaszában kioktatta őt, hogy a tiltás csak a patikusokra és kirurgusokra vonatkozik. Így Haidenreich esete indok lett 1789. nov. 13-án egy újabb országos körlevél kibocsájtásához a közvetlen levelezési tilalom helyes értelmezéséről (Daday A. 2005, 523).

A fentebb említett jelentések alapján úgy tűnik, Haidenreich jól végezte fizikusi tevékenységét a Jászkun Kerületben. 1790-ben azonban – a Haidenreicht 1782-ben váltó Rósa János elhunytával – megürült Arad vármegye főorvosi hivatala. 1790. március 23-án a megye rendjei újra Haidenreichnek szavaztak bizalmat, aki aztán 1807-ben bekövetkezett haláláig meg is maradt e hivatalban (Márki S., 1895, 637). Sajnos, a megye krónikása nem veszteget egyetlen sort sem Haidenreich második aradi időszakára, pedig bizonyára lett volna mit megörökíteni. Hiszen Haidenreich nemcsak a fizikusi hivatalt „örökölte” elődjétől, hanem a Rósa által alapított és vezetett vármegyei kórházat is. A fentebb idézett jelentésekből látható Haidenreichnek az egészségügyi személyzet felkészültsége, képzettsége iránt érzett felelőssége. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy folytatta a Rósa által megkezdett kórházi tevékenységet is, amelyről a *Magyar Hirmondó* már említett, 1784. évi 100. levele számolt be. E szerint Rósa minden hétfőn és csütörtökön berendelte az összes borbélylegényt a kórházba és ott a „*hetes Legénnyel*” a betegek nyavalyájainak történetét felolvastatta – „*mert az mindennap iratik*” – és a történetek alapján kérdéseket tett fel. Ugyancsak kifagatta őket „*Plenk Úrnak*”⁸ és „*Báró Störck Úrnak*”⁹ „*Rátz Professzor Úr*” által magyarra fordított munkáiból is. Íme, az orvostovábbképzés csirái az 1780-as években Aradon! *Decsy Sámuel Magyar Almanakja*-ból néhány beosztottja nevét is

⁷ Veza (Veza) Gábor (1728-1799) országos főorvos (protomedikus) e minőségében a Helytartótanács egészségügyi referense is.

⁸ A nagyszombati, majd budai orvosi kar Plenk (Plenck) József (1735-1807) sebészprofesszorának könyvét Rác Sámuel fordította magyarra *A borbélyágnak eleji...* címmel 1782-ben.

⁹ Störck (Stoerck), Anton, Freiherr von (1731-1803), bécsi egyetemi tanár majd birodalmi protomedikus, 1776-os seb orvosok képzését szolgáló tankönyvét Rác Sámuelen kívül Mílesz József is lefordította magyarra.

ismerjük. Az 1794-96-os években Haidenreich főorvoson kívül *Molnár Mihály*¹⁰ és *Csermák János* (aradi járás), *Speth Filep* (világosi járás), Foltin Antal (zarandi járás) és Pier Mihály (borsos-jenői járás) járási seborvosok alkották a megye „orvosi karát” (Kiss L., 1991-1992, 139). Mind Haidenreichnek, mind seborvosainak a legtöbb gondot aradi működése alatt is a járványszerűen fellépő kórok okozták. E téren azonban minőségi változás is bekövetkezett – először a história során mód nyílt egy járványos kór hatékony megelőzésére. A *Jenner* által 1796-ban felfedezett himlő elleni védőoltás, a vakináció az 1800-as évek elején Magyarországon is terjedni kezdett. Terjedésében döntő szerepet játszott az egyes megyei fizikusok hozzáállása – Haidenreich a vakinációt támogatók táborába tartozott.¹¹ Ezt két dokumentummal is igazolhatjuk. *Bene Ferenc* 1802-es könyvecskéjében felsorolja azokat az orvosokat, akik „dícséretre méltó buzgósággal” vakinálnak – köztük szerepel az aradi Heidenreich (!) és Buchwald (Bene F., 1802, 23, 28. §). A korszak egyetlen magyar nyelvű, Bécsben (!) megjelenő újságja, az orvosdoktor Decsy Sámuel által szerkesztett *Magyar Kurir* 1805 tavaszán közli a rövid hírt: „*Aradról. Eleken Besserkraut Seborvos olt, Haidenraik (!) fizikus egytetértésével*” (*Magyar Kurir*, 1805, I. félév, 141).

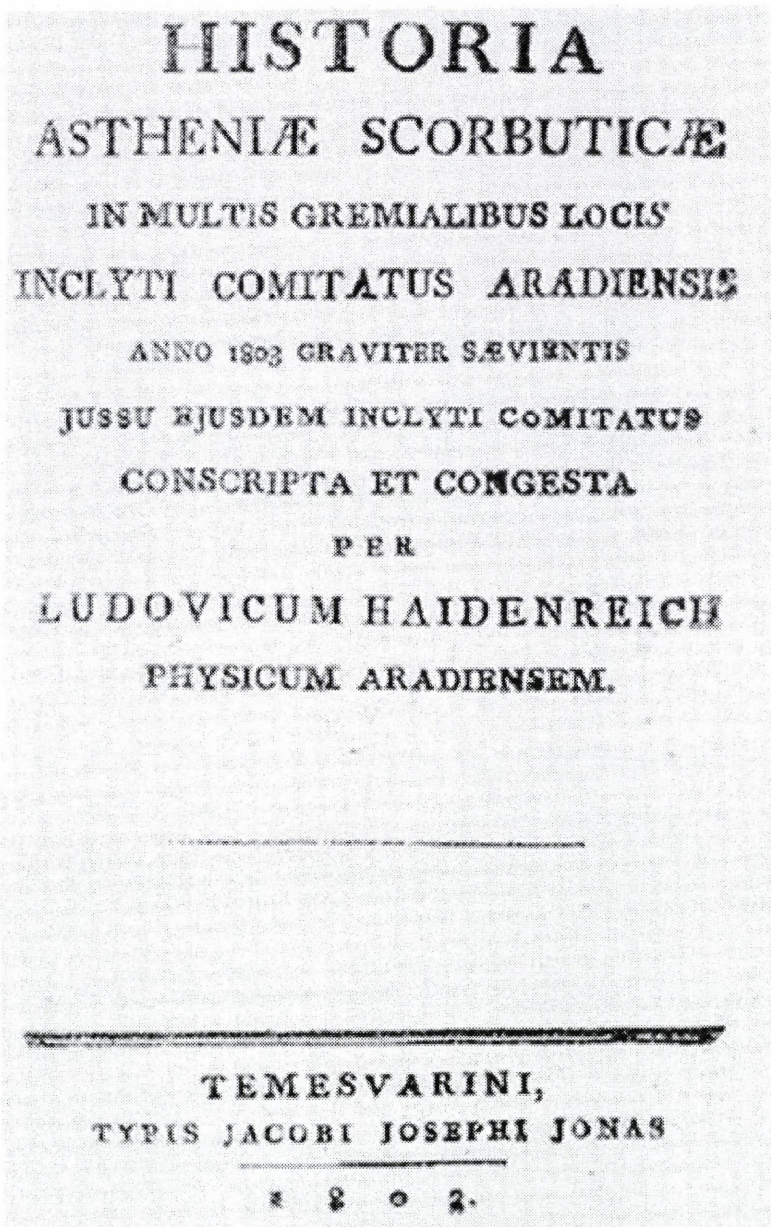
A járványszerűen fellépő betegségek oka nemcsak élő kórokozó lehetett. Az általános ínség, amely csak fokozódott a napóleoni háborúk idején, táplálkozási hiánybetegségekhez vezetett. Ezek közül leginkább a süly (skorbut) követelt sok áldozatot. Arad megye román nyelvű lakossága körében már 1795-98 között is tömeges megbetegedéseket okozott (Gortvay Gy., 1953, 31-32). Még nagyobb mértékű – a szomszédos Temes és Békés megyéket is érintő – volt az 1803-as süly-járvány. A járvány intenzitását érzékelteti az a tény, hogy maga a protomedikus – a Veza Gábor nyomdokaiba lépő – *Schraud Ferenc* országorvos is leutazott az érintett területre és tapasztalatait a *Nachrichten vom Scharbock in Ungarn in Jahre 1803. c.*, 1805-ben Bécsben kiadott könyvében közzé is tette. E híradást azonban megelőzte Haidenreich 1803-ban Temesvárott kiadott *Historia astheniae scorbuticae. c.* latin nyelvű könyvecskéje (2. ábra). Elképzelhető, hogy a két orvos személyesen is találkozott, amikor Schraud a helyszínen ellenőrizte a járvány ellen fogantatosított intézkedéseket (Gortvay Gy. 1953, 32). Haidenreich könyve „igen tanulságos beszámoló” (Gortvay Gy., 1953, 31), „kiváló monografikus mű” (Spielmann J., 1986, 465). A Schraud és Haidenreich által leírt betegségtünetek hasonlóságát Spielmann mutatta ki (Spielmann J., 1986, 465), kiemelve, hogy az aradi főorvos a skorbutra jellemző spontán sípcsonttörés esetét is ismertette.

Haidenreich halálának pontos dátuma nem ismert. A megye monográfusa mindössze annyit közölt, hogy „1807-ben elhunyván Haidenreich, 1807-től 1833-ig a főorvos Rósa József” (Márki S., 1895, 637). Összegezve tehát doktorunk életének 60 esztendejét, a korábbi téves életrajzi adatokat így korrigálhatjuk: 1776 és 1782 (?) közt Arad megye, 1783 (?) és 1790 közt a Jászkun Kerület, majd 1790-től haláláig, 1807-ig újra Arad megye főorvosa volt. A korrigálandók közt szerepel *Weszprémi* klasszikus munkája is, hiszen a

¹⁰ Az 1784-es Magyar Hírmondó tudósítása szerint: „a N. Vármegye rend-szerént való Molnár nevű Borbélyia” igazgatja az Aradon lévő borbély-legényeket.

¹¹ Ebben viszont szerepet játszhatott az a tény, hogy a nagyszombati kar egyik végzettje, a luxemburgi származású J. B. Grandjeannak doktori értekezésével már 1772-ben ajánlotta a himlőoltást (akkor még variolációt), azaz inokulációt: *Salutaris et necessaria est inoculatio: hasznos és szükséges az oltás* (Duka Z. N.: i.m. 1983. 50).

„jelenleg – azaz 1787-ben – az egész Magyarország vármegyéinek és községeinek élő tisztiorvosai” névjegyzékében mind Arad megyében, mind a Jászkun Kerületben Haidenreichot nevezi meg fizikusként (Weszprémi I., 1787, 591, 595).

2. ábra

J e d e r m a n n
 sollte sein eigener Arzt sein
 aus dem
 T a s c h e n b u c h
 f ü r
 Freunde der Gesundheit.

---

v o n
 Johann Ludwig Haidenreich,
 der Weltweisheit und Arzneiwissenschaft Doktor,
 der löblichen Jaznger und Eumanner Be-
 zirken Physikus.

W I E N,
 Bei Joseph Kibling Burgerl. Buchbinder
 in der Wasserstadt 1784.

J. LUDOV. HAIDENREICH

ARTIUM LIBERALIUM ET PHILOSOPHIÆ
NEC NON SALUBERRIMÆ MEDICINÆ
DOCTORIS

J.J. DISTRICTUUM JAZYGUM

ET

CUMANNORUM PHISICI

INSTRUCTIO

MEDICO-

CHYRURGICA

IN USUM

GREMIALIU RURALIU

CHYRURGORUM

CONSCRIPTA

CUI ACCEDUNT RECUSE

ALTISSIMÆ NORMALES

DISPOSITIONES

DE

REVOCANDIS SUFFOCATIS, SUBMERSIS,
SUSPENSIS &c.

PESTINI,

LITTERIS TRATTNERIANIS.

1785.

A már eddig közölt adatok is bizonyítják, hogy Haidenreich egyike volt a nagyszombati kar legtehetségesebb végzettségűjeinek. E véleményünket csak megerősíthetjük Haidenreich publikációs tevékenységének áttekintésével. Haidenreich – a Nagyszombatban végzetek többségétől eltérően – 1775-ös disszertációja megírása után sem hagyta kiszáradni lúdtollát. Első aradi és jászkunsági működése fordulóján tette közzé a már említett *Medicina Aradiensis*. c. munkáját. A hat fejezetből álló munka az Arad vármegyében uralkodó betegségeket (a különféle lázakat, nemi bajokat, csömört, dizentériát), s azok gyógyítását írja le – egyszerű, a seborvosok számára is érthető stílusban. Említettük azt is, hogy az orvoskolléga, Lübeck recenziót írt e könyvről, meglehetősen szigorút. Rövid ismertetését azzal zárta, hogy egy képzett orvos számára semmi értékes nincs Haidenreich könyvében. Az ismertetés *A Magyarország orvosi és természethistóriai irodalmáról* c. dolgozatban jelent meg 1803-ban (Lübeck, C., 1803). A 20. századi recenzens¹² kevésbé szigorú és Haidenreich munkáját „sok tekintetben a megyei és városi főorvosok mind máig aktuális jelentései mintaképének” tekinti (Bugyi, B., 1981, 219-220).

Már jászkun kerületi főorvosként jelent meg Budán 1784-ben Haidenreich következő, német nyelvű munkája, (3. ábra) melynek címe: *Mindenki saját maga orvosa kell, hogy legyen – az egészség barátainak zsebkönyvéből* jelzi, hogy kiknek és milyen célból készült e kis kötet. E kötet egyben Haidenreich egészségnevelő igyekezetének első nyomtatott megnyilvánulása. Ez az igyekezet - mint az aradi kórházzal kapcsolatban utaltunk rá – kiterjedt a seborvosokra is. Az ő (tovább)képzésüket szolgálta az 1785-ben, a neves pesti Trattner nyomdában megjelentetett *Orvos-sebészi instrukció* c. latin nyelvű kötet (4. ábra). Az újraélesztés és életmentés történetével foglalkozó monográfia szerint e kötet lényegében a Mária Terézia által 1769-ben kiadott „pátens”¹³ ajánlásainak megismérlése (Červeňanská, Ń. 1973, 136-7). Nyomatékosan felhívja a falusi seborvosok figyelmét azon kötelességükre is, hogy „halott terhesből a magzat kimetszését súlyos felelősségre vonás terhe mellett ne hagyják el” (Varjassy P., 2002). Elképzelhető, hogy második aradi működése idején Haidenreich e kötetből (is) oktatta a seborvosokat.

Haidenreichnek, mint megyei főorvosnak hivatalból kötelessége volt a fennhatósága alá tartozó gyógyszertárak rendszeres ellenőrzése is. Valószínű, hogy ez irányú ténykedése során tapasztalt hiányok késztették őt arra, hogy 1786-ban Pesten kiadassa a *Ludwigh Haidenreich von den Apotheken* c. könyvecskét (5. ábra). A kisformátumú, tizenkettedrét, 60 lapból álló füzet szövege először a Baldinger orvosprofesszor nevével fémjelzett lipcsei *Magazin für Aerzte* c. lapban jelent meg. A magyar gyógyszerészettörténet által is számon tartott (Dörnyei S., 2005, 46) fontos dolgozatot dr. Traxler László magyarra fordította és a *Gyógyszerészi Közlöny* 1888-as folyamában megjelentette – a továbbiakban e fordítás szövegére támaszkodunk (Traxler L. 1888). Haidenreich munkájának egyetlen célja, hogy az emberek tudomást szerezzenek arról „miként kerülheti ki a szegény beteg a szükségtelen kiadásokat anélkül, hogy ez a gyógyszerészek kárára lenne”. A falusi ember nem szívesen megy orvoshoz, inkább egyenesen a patikát keresi meg. Ezért Haidenreich szerint

¹² Bugyi közlését korrigálnunk kell: a recenziót közreadó folyóiratot nem Lübeck szerkesztette, hanem Schedius Lajos (1786-1847).

¹³ Az 1769 július elsején kiadott rendelet 25 arany jutalom pénz kifizetését rendelte el annak, aki fuldokló embertársát a vízből kimentí. A pátens részét képezte az orvosi oktatás is, amely a Monarchia nemzetének nyelvében megjelent. A magyar változat címe: „Bizonyos oktatások, minemű gonddal kellessék a vízbe esett, s abban elfuladott, vagy másféle szerencsétlenségbe esett embereken segíteni”. (Kiss L.: 1991, 996-981).

a gyógyszerkiadást olyan alkalmazottra kell bízni, aki nemcsak a gyógyszereket ismeri, de ért egy kissé a terápiához is. Feltétlenül szükséges, hogy minden patikában legyen gyógyszerkönyv és a gyógyszerész ennek előírása szerint készítse el a gyógyszert. Ajánlatos lenne a kézi gyógyszerészeti könyvtár, valamint a patika melletti növénykert is az „officinális” növények megismerésére. Ma is megszívlelendő Haidenreich alábbi véleménye: „Minden orvosnak szüksége van művészete gyakorlásában egy tudományra, amelyet *medicinalis oeconomia*-nak, azaz a legolcsóbb hatásos gyógyszerek kiválasztásának lehetne nevezni”. Az orvosságok olcsóbbá válását szolgálja, ha betiltanák azon „a közjóra nézve ártalmas” szokást, hogy a gyógyszerész újkor az orvosoknak több száz forint értékű ajándékot küldjön. A „kenőcsösök” és a kuruzslók elleni küzdelem is könnyebb lenne, ha olcsóbbak lennének a gyógyszerek: „A patika nekünk drága” – mondják a szegények és az „olcsóbb” kuruzslóhoz fordulnak. „És ez a filozófus, a lehető legjobb században¹⁴ történik. Igen, ebben a hazafi, statisztikus, ökonomikus, kamerálisztikus¹⁵ évszázadban, amelyben azonban az orvosi ügy még sok évszázaddal van elmaradva” – konstatálja nem minden ironia nélkül Haidenreich. Természetesen ehhez a másik fél, az orvos korrekt hozzáállása is szükséges: ne hajszolja bele a gyógyszerészt olyan exotikus alapanyagok beszerzésébe és tárolásába, melyeket aztán később nem igényel receptjeiben. Gyalázatosnak tartja az orvos és a gyógyszerész közti olyan titkos egyességet, amely a receptre tett jellel tudtára adja a patikusnak, hogy a legdrágább, közép vagy legkisebb árszabás szerint számítsa a gyógyszereket. Végül javaslatot tesz néhány „egészen haszontalan gyógyszerészvegyészi művelet” mellőzésére, amik elhagyása szintén a gyógyszer árának csökkenését szolgálja. Boerhavens¹⁶ (sic!) jelszava: „*Simplex sigillum veris*” e téren is érvényes. Végül javaslatot tesz a gyógyszerész-tár-vizsgálatok időpontjára is. Erre az ősz tartja a legalkalmasabbnak, hiszen ekkora már minden növényi rész összegyűlt és friss állapotban van. Persze, a hazai gyógynövényeken számos külföldről származó alapanyag is található a gyógyszerész-tárban, ezért az „oly orvos... aki a farmáciát is érti... ennek több hasznát látja, mint a sok botanikus műszónak”. Sajnos – konstatálja Haidenreich - a leendő orvosok tanulják ugyan a „magasabb kémiát”, de annak hasznos részét, a farmáciát nem eléggé.

Haidenreich „kiváló és alapos műveltségre valló munkáját” Schwarz Ignác ismertette kivonatban a gyógyszerészek hetilapjában 1895-ben (Schwarz I, 1895, 40-41). Nem említi Haidenreich munkáját viszont *A magyar gyógyszerészet története* (Baradlai J., 1930), pedig az említett jeles gyógyszerész-történész Schwarz, Haidenreichot a gyógyszerészet „kiváló reformátorának” nevezi. Munkáját egy másik híres Nagyszombatban végzett orvos, Huszty Zakariás Teofil (1754-1803) 1785-ben kiadott, az 1780-as osztrák gyógyszerkönyvet bíráló és „újszólván európai visszhangot kiváltó” (Duka Z. N., 1973) *Kritischer Kommentar über die österreichische Provinzialpharmakopee* c. könyvéhez hasonlítja. A Huszty életművét német nyelvű monográfiában bemutató Duka Zólyomi szerint Haidenreichet Huszty kritikai kommentárja ösztönözhatta munkája közreadására (Duka Z.N. 1972a, 122). A két munka jól

¹⁴ Valószínűleg utalás a német filozófus Leibnitz (1646-1716) axiómájára: a lehetséges világok legjobbjika a mienk. Ezt a nézetet bírálta Voltaire *Candide, avagy az optimizmus* c. kisregényében, megjelent 1759-ben.

¹⁵ Kamerálisztikus: az állami pénzügyek igazgatásának rendszerére épülő (kamera: kamara, kincstár).

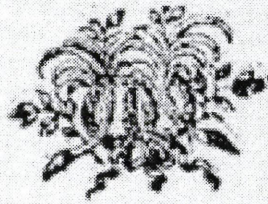
¹⁶Boerhaave, Hermann (1668-1738) holland orvos, megteremtette az első modern értelemben vett klinikát. Jelszava volt: *Simplex sigillum veri* – az igazság jele az Egyszerűség. Iskolájából került ki a Habsburg Birodalom Egészségügyét megreformáló van Swieten is.

kiegészíti egymást, hiszen „míg Haidenreich a fennálló viszonyok javításán dolgozik, addig Huszty gyökeres reformokra törekszik” (Schwarz I., 1895). S hogy Haidenreich szava sem maradt pusztába kiáltó, arra bizonyíték az 1786-os „királyi rendelés”, melynek 11. pontja kimondja: „*Kemény Börtetés alatt tiltatik az eddig szokásban volt, s az Apothecariussok álltall az Doctoroknak új esztendőbenn adni szokott ajándékoknak valamint adása, ugy ell vétele...*” (Hubay K., 1901, 123-124). Ugyancsak 1786-ban a Helytartótanács először írt elő az egész országra érvényes gyógyszer-tár-vizsgálati mintát – ennek alapjául az egyik pozsonyi vizitátor, az 1777-ben szintén Nagyszombatban végzett *Lumnitzer István* (1749-1806) jegyzőkönyve szolgált (Duka Z. N., 1982, 152).

A „patikákról” írott könyve ellenére Haidenreich bizonyára továbbra is jó viszonyban maradt az „apotecáriusokkal”. Következő, 7 oldalas, 1786. május 18-án „Jázberin”-ben keltezett „levelét” (6. ábra) ugyanis „nagyra becsült barátjának”, *Müller Ferenc* pesti patikusnak ajánlotta. Valószínűleg arról a Müller gyógyszerészdinasztiairól van szó, amelynek alapító tagja az idősebb Müller Ferenc – Haidenreichhoz hasonlóan – szintén Sziléziából, az akkori Troppauból (ma: Opava, Csehország) került 1776-ban Pestre. A Müller-család 1776-tól 1839-ig volt a pesti *Szentháromság*hoz patika tulajdonosa (Baradlai J. 1930, 394). E kis füzetre dr. Dörnyei Sándor hívta fel a figyelmemet, latin szövegét pedig dr. Magyar László András ültette át magyarra – ez úton is köszönöm mindkettőjük nemes gesztusát. A füzet címében szereplő *Astragalus exscapus* *Csapó József* debreceni orvosdoktor 1775-ös *Magyar kert-jében* még nem szerepel. Az 1807-es, *Diószegi Sámuel* prédikátor és *Fazekas Mihály* Fő Hadnagy által írt *Magyar Fűvészkönyv* viszont már ismeri e növény magyar nevét is: száratlan bóka (Diószegi S., Fazekas M., 1807, 422). Mai neve: száratlan csüdfű. Már az a tény, hogy e szöveg nyomtatásban is megjelent, jelzi, nem csak két jóbarát levélváltásáról van szó. Mint a fordító Magyar László András találoan megjegyezte e sorok írójához 2007. március 2-án címzett soraiban: „*E levél fontos bizonyítéka a népi gyógyászat és a tudományos orvoslás eleven kapcsolatának*”. Haidenreich a csüdfű gyökerét és magát a virágzó növényt küldte el levél kíséretében gyógyszerész barátjának. Mint írja, a Kiskunság homokos síkságain bőségben található e növény, melyet a nép kungyökér ill. köszvény virág néven ismer. Vizes, boros főzetét izületi gyulladás és fájdalmak, fekélyek, rüh gyógyítására használják, de kezelik vele a hasmenést (dizentériát) és a váltólázát is. Már a kuruzslók elleni, hivatalosan elrendelt „küzdelem” indokolta levélváltásra utalva, jeleztük Haidenreich megértő, humánus hozzáállását a népgyógyászokhoz. Ez az attitűd derül ki e levélből is: Haidenreich nem utasítja el a tanult doktor fennsőbbiségével a népi tapasztalatot, „hanem személyesen végzett kísérletekkel teszi próbára a magasztalt orvosság hatását”. Kikérte a néphez „közelebb” álló seborvos, *Budinsky József* véleményét is, aki aztán a pesti kórházban dolgozó *Herpay Gábor*¹⁷ medikusnak küldött nagy mennyiségű gyökeret – kipróbálásra. Haidenreich maga is számtalanszor kipróbálta a növény gyógyhatását és a levél második részében leírja az alkalmazási módokat, az adagolást és a kezelés bevált indikációit is. Befejező soraiban arra kéri Müllert: informálja őt arról, hogy „milyen sikerrel alkalmazták a növényt a kórházban”.

¹⁷ A halasi születésű Herpay Gábor a Högyes-féle *Millenniumi Emlékkönyv* tanúsága szerint (226. o.) az 1788/89-es tanévben fejezte be orvosi tanulmányait, (vagyis a disszertációírás kötelezettségének átmeneti eltörlése idején – lehet hogy éppen az *Astragalus*ról értekezett volna ...) Decsy Almanakjai szerint az 1794-96-os években ő a Jászság és Kunság főorvosa, vagyis valószínűleg ő lett Haidenreich közvetlen utóda.

152. JOVICI HAIDENREICH
I. I. DISTRICTUM JAZYGUM ET
CUMANORUM PHYSICE
D E
ASTRAGALO
EXSCAPO
EPISTOLA
INFORMATORIA.

PESTINI,
LITTERIS TRATTNERIANIS.

1786.

L. Ludwig Haidenreich
 Der Arzneykunde Doktor, der löblichen Jazyger
 und Cumaner Beirath gewesener, der löblichen
 Kaiser - Gesellschaft in dem Königreich Ungarn
 mit dem Range eines Ober- und ersten
 Physikus.

V o n d e r

M a h r u n g

g a n g k e i n e r

K i n d e r

und einiger Arten von Convulsionen
 nebst einigen Mitteln dieselben zu verhü-
 ten und zu heilen.

W i e n,

Verlegt bey Joseph Gerold, kaiserl. Reichs-
 Hofrathsbuchdrucker und Buchhändler auf dem
 Tomillanerplatz.

1 7 9 3.

Második aradi működése idejéből két könyve ismeretes Haidenreichnek. A már említett, az 1803-as skorbut-járványt tárgyáló latin nyelvű könyvét tíz évvel megelőzve, 1793-ban adta ki újabb egészségnevelő könyvecskéjét (7. ábra). *Az egész pici gyermekek táplálásáról és a görcsök sajátos formájáról, ezek megelőzésének és gyógyításának szereiről* c. német nyelvű, Bécsben kiadott, közel 100 oldalas füzet „nagy gyermekorvosi tapasztalatról tanúskodik” (Gortvay Gy., 1953, 196). A tapasztalat szerzésére – többek közt – a már említett karcagi skarlát-járvány idején volt lehetősége. A nagy csecsemőhalandóság okát főképpen a szülés előtti gondoskodás („*Vorsorge vor der Geburt*”) hiányában és a csecsemők helytelen táplálásában látta. E kis kötetével, melyről általában a bibliográfiák nem tudnak - pl. a *Győry Tiboré* sem - Haidenreich a gyermekgyógyászat úttörői közt is helyet kér magának.

Kitűnő ősrégészünk, *László Gyula* professzor gyakran hangoztatta: a múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle. E szentencia vonatkoztatható orvos elődeink életpályájára, munkásságára is. Haidenreich „múltjából” ráadásul bizonyára még azt sem sikerült teljesen feltárnunk ami megmaradt belőle – pl. Arad megye vagy a Jász kun terület levéltárában. Ennek ellenére úgy érezzük, a most bemutatott anyag is kellőképpen igazolja Duka Zólyomi 1985-ben megfogalmazott véleményét: „*Itt, a nagyszombati fakultáson kezdődött meg az a fejlődési folyamat, amely a következő században a magyarországi orvosképzést európai szintre emelte... Hogy ez a kezdet önmagában is sikeres volt, azt... a végzett hallgatók további közéleti működése és tudományos munkássága is bizonyítja*” (Duka Z. N., 1985, 162).

LÁSZLÓ KISS, MD, CSc.

Physician

930 08 Čilizská Radvaň 284

SLOVAKIA

SUMMARY

Haidenreich was born in the Silesian Engelsberg (present-day Andelská Hora, Czech Republic). He completed his studies in Nagyszombat, Hungary (today Trnava, Slovakia) in 1775 writing his dissertation on the must. He remained in Hungary and worked as a senior doctor of Arad county (now part of Romania) until his death, except between 1783 and 1790 when he was the senior doctor of Jász kun District. He was a prolific author. He produced a booklet about illnesses in Arad county as early as 1783. In 1785 he wrote instructions for surgeons on how to give first aid. His letter about the herb *Astragalus* proves that he did not despise popular medicine either. His most significant work however is a study on pharmacies (1786) in which he suggests among others a stricter supervision of pharmacies. He published a book about illnesses of young children (1793) and he wrote the history of scurvy spread in Arad county in 1803. Both his work as a medical officer and his literary activity prove the high quality of his studies in Nagyszombat.

IRODALOM

- Baradlai J:** *A magyar gyógyszerészet története*. I. Kötet: Az ősidőktől 1800-ig. Budapest (Bp.), A Magyarországi Gyógyszerész-Egyesület Kiadása, 1930.
- Bene Ferenc:** *Rövid oktatás a mentő himlőnek... béoltásáról*. Pest, 1802.
- Bugyi Balázs:** Nagyszombati disszertációk 1775-ben. *Orvosi Hetilap* (OH.), 1975. 116. 2846-2847.
- Bugyi Balázs:** Orvosi helyleírásunk történetéhez. *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Comm. de Hist. Artis Med.), 1981. 93-96. 119-224.
- Červenňanská Ľ.: Prvé obdobie vývoja resuscitácie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973.**
- Daday András:** *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2002.
- Daday András:** *Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Bp., Akadémiai Kiadó, 2005.
- Diószegi S., Fazekas M.:** *Magyar Fűvész Könyv...* Debrecen, 1807.
- Dörnyei Sándor:** *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849*. Első kötet. Bp., Borda Antikvárium, 1998.
- Dörnyei Sándor:** *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849*. Második kötet. Bp., Borda Antikvárium, 2001.
- Dörnyei Sándor:** *A magyar gyógyszerésztörténeti irodalom 1944-ig*. Bp., A Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtára, 2005.
- Duka Zólyomi Norbert:** A nagyszombati orvostudományi kar hallgatói. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 1966. 40. 17-69.
- Duka Zólyomi Norbert:** L'activité pratique des anciens élèves de la faculté de Nagyszombat et leur contribution scientifique. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 1971. 57-59. 71-90.
- Duka Zólyomi Norbert:** Absolventi trnavskej lekárskej fakulty vo vede a praxi. In: *Z dejín vied a techniky na Slovensku* (red. J. Tibenský), VI. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. 163-203.
- Duka Zólyomi Norbert:** *Z.G. Huszty Mitbegründer der modernen Sozialhygiene*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972.
- Duka Zólyomi Norbert:** Huszty Zakariás Teofil, a modern közegészségtan egyik megalapítója. *OH.*, 1973. 114, 573-576.
- Duka Zólyomi Norbert:** A magyarországi gyógyszerészeti vizsgálatok alapvető reformjai a 18. században. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 1982. 97-99. 151-154.
- Duka Zólyomi Norbert:** Fejezetek a himlőoltás történetéből. In: *Új Mindenes Gyűjtemény* 2. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1983.
- Duka Zólyomi Norbert:** A nagyszombati orvostudományi kar és történeti előzményei. In: *Új Mindenes Gyűjtemény* 4. Bratislava, Madách Könyvkiadó, 1985. 123-167.
- Gortvay Gy.:** *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. I. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953.

- Hubay K.:** „*Apothecariusok*” ellen királyi rendelés 1786-ból. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez, 1901.
- Kiss László:** A tetszhalottakról való gondoskodás szerepe a szervezett életmentés kialakulásában. *Lege Artis Medicinae*, 1991. 1, 14. 976-981.
- Kiss László:** Magyar orvosi névtár 1794-1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. *Comm. de Hist. Art. Med.*, 1991-1992. 133-140. 137-147.
- Kiss László:** *Absolventi uhorskej lekárskej fakulty v Trnave, Budíne a Pešti v rokoch 1770-1848. Előadás a 7. nemzetközi orvostörténeti szimpóziumon.* Olomouc, 2005. június 8-10.
- Krász L.:** *A bába történeti szerepváltozása a 18. századi Magyarországon.* Bp., Osiris Kiadó, 2003.
- Lübeck, C.:** Ueber die medicinische und naturhistorische Literatur von Ungarn. *Zeitschrift von und für Ungern*, 1803. 3, 9-29, 201-214.
- Magyar Hirmondó,** Karátson havának 25 napján szombaton költ 100 levele, (szerző nélkül): Kegyesség munkája, 1784.
- Magyar Kurir:** 1805. I. félév, (szerző nélkül).
- Márki S.:** *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története.* Második rész. A török hódítástól napjainkig. Arad, Monographia-bizottság, 1895.
- Schultheisz E. Magyar László András:** *Orvosképzés a Nagyszombati Egyetemen 1769-1777.* Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2005.
- Schwarz, I.:** Magyar orvosok a gyógyszerészetről. *Gyógyszerészi Hetilap*, 1895. 34, 6-8, 18-19, 40-41, 51-52.
- Spielmann József:** Az erdélyi és magyarországi skorbutjárványokról. *OH.*, 1986, 127, 463-466.
- Stitzl-Tass, J.:** A magyar orvostudományi irodalom első haladó szakasza a Temesközben. *Comm. de Hist. Artis Med.*, 1961. 21-22, 308-325.
- Traxler, L.:** Haidenreich János Lajosnak, a múlt században Aradmegye tisztii főorvosának tanulmánya a gyógyszerertákról. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1888. 4, 47-50, 64-66, 79-82, 96-98, 113-114, 129-130, 144-146, 159-160.
- Varjassy P.:** A császármetszés története Magyarországon a XIX. század végéig. *OH.*, 2002. 143. 2493-2499.
- Weszprémi István:** *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* – Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza IV., (ford. Vida Tivadar). Bp., Medicina Könyvkiadó, 1787.